

NACIONALINIS TAPATUMAS PER MEDIJŲ KULTŪROS PRIZMĘ*

Jau pačiame šios knygos pavadinime galima išvelgti dvi problemas, susijusias su (post)moderniomis visuomenėmis. „Nacionalinis tapatumas“ nurodo, kad bus stengiamasi išvengti globalios „išsiliejusios“ kultūros kuriamų identitetų ir ieškoti jų šaknų tarp valstybių sienų. Sykiu kyla klausimas, kiek įmanoma susieti atitinkamą nacionalinį tapatumą su lokaliu sociokultūriniu pagrindu, turint galvoje aki-vaizdų valstybinių barjerų globalioms kultūrinėms srovėms nykimą.

Straipsniai suskirstyti į keturias grupes, kurių kiekviena atstovauja platesnei problematikai nei atskiri straipsniai: medijų tyrinėjimų teoriniai aspektai, lietuviybės sklaida viešojoje erdvėje, nacionalinis tapatumas ir atmintis medijų mene ir kiti „didieji“ tapatumai medijose.

Galima išskirti tris teorinius laukus, sudarančius *knygą*: teorinis tapatybės ir medijų santykis (tai Vytauto Rubavičiaus, Stasio Mostauskio bei Rimanto Plungės straipsniai, kurie nagrinėja tiek vartotojišką tapatumą, tiek tapatumo ir medijų santykį), lietuviško tautinio tapatumo analizė, kur aptariami ikisovietinis ir nepriklausomos Lietuvos tapatumai (Nidos Gaidauskienės, Skaidros Trilupaitytės, Daivos Tamošaitytės, Ritos Repšienės, Žilvinės Gaizutytės-Filipavičienės, Odetos Žukauskienės, Remigijaus Venckaus, Antano Andrijausko ir Andriaus Rugio straipsniai), bei „kitų“ tapatumų ir medijų empirinės

* Gaizutytė-Filipavičienė Žilvinė, Rubavičius Vytautas, sud., *Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje*, Vilnius: Kitos knygos, 2011.

analizės (Basios Nikiforovos, Klintos Ločmelės, Hannos Vasilevich, Remigijaus Venckaus bei Andriaus Rugio darbai)¹.

Pirmasis straipsnių blokas (Vytauto Rubavičiaus, Stasio Mostauskio bei Rimanto Plungės straipsniai), lyg ir turėjęs būti teorinė darbo įžanga, įstringa prie kapitalizmo kultūros analizės ir silpnai koreliuoja su vėlesniais, ypač tautinį tapatumą nagrinėjančiais darbais. Medijos ir kapitalizmas čia susieti tam tikra simbioze; tampa neaišku, kas yra kieno priežastis. Straipsnių problema šokinėja nuo vartotojiško subjekto kūrimo prie nykstančios realybės kontūrų. Rubavičius („Nacionalinis tapatumas medijų aplinkoje“) rašo, kad tapatumui įtaką daro ne vien skatinimas nuolat integruotis į darbo rinką, bet ir kintantys vartojimo režimai (p. 15)². Kitame straipsnyje („Medijų įsigalėjimas – globalūs procesai be ‘lietuviškos specifikos’“) Mostauskis teigia, kad „gyvenimo stilius tampa preke, o vartojimas – individualios tapatybės šaltiniu <...>“ (p. 31)³, ir vartoja „praneštos tikrovės“ sąvoką, aiškinamas, kaip medijų kuriama realybė keičia „konstantinę tikrovę“.

Čia kyla gilesnio teorinio pagrindimo būtinybė. Medijų studijų klasika tapusioje knygoje *Kaip suprasti medijas*⁴ Marshallas McLuhanas apibrėžia medijas pranešimo sąvoka: medijos pranešimas yra

¹ Taip pat galima išskirti darbus, kurie labiau remiasi atitinkamomis teorinėmis priemonėmis, ir empirinius tyrimus, kurių teorinė dalis nėra labai išplėtotą. Pirmojo bloko straipsniai remiasi Marshallo McLuhano, iš dalies Jeano Baudrillard'o bei kapitalizmo kritikos idėjomis, bet nėra susiję su toliau pateikiamais tyrimais. Nagrinėjant tautinį tapatumą, išsamiai išplėtotą tautinės atminties ir istorijos skirtumo prieiga: tai Skaidros Trilupaitytės, Ritos Repšienės, Žilvinės Gaižutytės-Filipavičienės, Odetos Žukauskienės ir Antano Andrijausko darbai. Kiti darbai lieka autonomiškai empiriniai tyrimai, kurių teorinės dalys yra menkai išplėtos arba teorija naudojama tik pavieniams atvejams paaiškinti. Tai Daivos Tamošaitytės, Basios Nikiforovos, Klintos Ločmelės bei Hannos Vasilevich straipsniai. Nors Remigijaus Venckaus ir Andriaus Rugio straipsniai, atrodytų, iškrinta iš bendro knygos konteksto, tai yra nepriklausomi tyrimai, turintys tiek teorinę, tiek empirinę dalis: tai videomeno (Venckaus) ir garso (Rugio) medijų analizės.

² Rubavičius V. „Nacionalinis tapatumas medijų aplinkoje“, p. 15–27.

³ Mostauskis S., „Medijų įsigalėjimas – globalūs procesai be ‘lietuviškos specifikos’“, p. 28–41.

⁴ McLuhan M., *Kaip suprasti medijas*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, 350 p.

jos (kaip technologijos) sukurta naujų socialinių santykių konfigūracija (p. 26). Šią dalį McLuhanas atskiria nuo medijų turinio, ją sureikšmina, taip nukreipdamas tyrimo dėmesį nuo to, kas matoma plika akimi (kas medijomis yra sakoma, rodoma ir t. t.), į jos poveikį socialinei sistemai, kuris nebūtinai yra išsąmonintas bei suprantamas jos dalyvių⁵.

Šios perspektyvos trūksta pirmojo bloko straipsniuose: medijos yra ne pateikiamos kaip kuriančios naujus santykius, bet traktuojamos kaip tarpininkas vartojimo proceso cirkuliacijoje. Lygia greta analizuojama nykstančios „ikimedijinės“ realybės tema (pavyzdžiui, Mostauskis rašo: „Praneštos ir konstantinės tikrovės priešprieša iliuzinė – pozityvaus fakto metafizika kapituliuoja prieš informacinio fakto ‘simuliakrą’“⁶ (p. 34)), kuri tiesiogiai susijusi su kuriamąja medijų galia, bet tikrai nebūtinai yra kapitalistinių santykių padarinys. Kyla išpūdis, jog medijų tyrimas šokinėja nuo McLuhano prie Baudrillard'o⁷ (*Simuliakrai ir simuliacija*) teorijų, o apie tapatumo problemą užsimenama tik analizuojant santykį su vartotojišku subjektu.

Kiti knygos straipsniai iš esmės susitelkia į tautinio, istorinio Lietuvos tapatumo nagrinėjimą. Pirmieji trys antrojo bloko (Gaidauskienės, Trilupaitytės, Tamošaitytės ir Repšienės) straipsniai išsamiai pateikia skirtingus būdus konstruoti nacionalinį tapatumą. Pirmajame, Gaidauskienės, tekste („Tautinio tapatumo profiliai: dvi premjeros 1907 m. pabaigos Vilniaus lenkų ir lietuvių teatre“) analizuojamos lietuviško ir lenkiško tapatumų raiškos dviejose teatro pjesėse – Stanisławo Wyspiańskiego „Vestuvėse“ ir Gabrieliaus Landsbergio-Žemkalnio „Blindoje“. Šiuose spektakliuose, kurie abu buvo rodomi 1907-ųjų metų Vilniuje, aktuali ta pati tautinio tapatumo problema. Išsami tuo-

⁵ Reikia turėti omenyje, jog McLuhano teorija nėra vienintelis universalus įrankis medijoms apibrėžti. Vytauto Michelkevičiaus sudarytos knygos *Medijų kultūros balsai* straipsnyje „Įvadas į medijų studijas“ pateikiami ir lyginami skirtingi medijų apibrėžimai.

⁶ Mostauskis, *op. cit.*

⁷ Baudrillard J., *Simuliakrai ir simuliacija*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, 187 p.

metinio socialinio konteksto ir jo vaizdavimo pjesėse analizė leido autorei apčiuopti tuometinio lietuviško ir lenkiško tapatumų kūrimosi skirtumus: lenkiškame spektaklyje atsiskleidė vidinis kolektyvinio identiteto nesuderinamumas; bendrės kalbos tarp inteligentijos ir liaudies nebuvimas nesiderino su lietuvių kovingomis tolydaus nacionalinio tapatumo paieškomis.

Pastarasis, kaip ir dalis tolesnių straipsnių, – tai atskirų atvejų analizės, kurios susijusios su tautinio tapatumo formomis, perteikiamomis skirtingais meninės raiškos būdais. Trilupaitytės straipsnyje („Medijų kultūra ar ‘atminties transformacijos’? Žaliojo tilto atvejis ir kiti paminklai“) pateikiama išsami skirtingų istorijos interpretavimų sandūra viešajame diskurse. Tekste atskleidžiama, kaip medijos padeda aktyvinti tam tikrą istorinių įvykių (bei artefaktų – skulptūrų) suvokimą. Internetinė žiniasklaida įgalino staigius informacijos mai-nus, taigi ir galimybę kurti skirtingų nuomonių tinklams bei aktyviai save reprezentuoti. Straipsnyje aptariama skirtingų požiūrių į sovietinės skulptūras įvairovė ir būdai, kuriais skatinamas konkretus po-žiūris; aiškinama, kaip galima panaudoti medijas istorinės atminties suvokimui, o sykiu ir nacionaliniam tapatumui kurti.

Istorijos („objektyvumo“) ir atminties („subjektyvumo“) skirtu-mas išsamiai nagrinėjamas dar dviejuose straipsniuose – jie sudaro stipriąją knygos dalį. Gaižutytės-Filipavičienės straipsnyje aptaria-mas medijos pokytis, kai istorinį žanrą pakeičia atminties menas. Au-torė, aprašiusi teorines analizės prielaidas, jų teikiamomis sąvoko-mis (ekranosfera, „atminties vietos“ ir kt.) kreipia analizę į Lietuvos nacionalinio tapatumo raiškos ypatumus ir suvokimą kintant medijų meno (kinas, fotografija, videomenas) formoms.

Istorinio vaizdavimo pokyčiai yra lygiagretūs moderniųjų amžių utopiniams projektams bei postmodernizmo siūlomai individualiai laisvei nuo utopinių idėjų: nuo „objektyvios“ istorijos, didingų hero-jiškų istorijų pasakojimo pereinama prie „mažosios“ istorijos – žmo-gaus ir jį supančios socialinės aplinkos <...>⁸ vaizdavimo (p. 134). Tai leidžia sutvirtinti marginalių grupių, kurios atkūrus Nepriklauso-

⁸ Gaižutytė-Filipavičienė Ž., „Nacionalinis tapatumas ir atmintis šiuolaikinėje ekr-anosferoje ir medijų mene“, p. 133–155.

mybę negavo vietos „vieningame“ ir dažniausiai primestame nepriklausomos tautos naratyve, identiteta.

Tiek Gaižutytės-Filipavičienės, tiek kitame (Žukauskienės) straipsnyje nagrinėjama subjektyvios atminties specifika. Kitaip nei istorija, atmintis neatsiejama nuo „atminties vietos“, su kuria susiję atitinkamų tautinių grupių tapatumai. Straipsniuose teigiama, jog po dekolonizacijos bei nepriklausomybės judėjimų į dienos šviesą iškiilo daug tautinių bendruomenių, kurių „<...> istorinis kapitalas menkas, o atminties rezervai dideli <...>“⁹ (p. 135). Atmintis traktuojama kaip subjektyvus bei interaktyvus tiltas tarp praeities bei asmens ir jo gyvenamosios aplinkos. Vartojant šią sąvoką, galima atsitraukti nuo riboto ir klaidinančio vieningo nacionalinio identiteto sampratos ir pradėti traktuoti istoriją kaip išgyvenamą bei skirtingai patiriamą įvairių tautinių grupių. Gaižutytė-Filipavičienė tai tiesiogiai sieja su etika: tokia istorijos analizė skatintų supratimą bei toleranciją skirtingoms etninėms grupėms, pripažįstant jų ne klaidingą, o savitą istorijos suvokimą. Abu tyrimai apima tiek medijų pokytį (perėjimas prie dokumentinio vaizdavimo), tiek jo struktūruojamą pokytį socialiniuose santykiuose.

Atminties tema netiesiogiai aptariama ir Repšienės tekste („Medijų kultūra, paveldas ir ‘naujoji’ nematerialioji ‘UNESCO’ politika“). Straipsnis yra labiau ekonominė politinė analizė, išryškinanti, su kokiomis problemomis susidūrė UNESCO inicijuoto nematerialaus kultūros paveldo apsaugos projekto vykdymas Lietuvoje (mėgėjiškas požiūris į projektą, projekto sklaidos problemos ir problemiškas atsakingo institucinio lygmens veikimas). Vis dėlto iškelta problema tiesiogiai siejasi tiek su medijomis, tiek su tautiniu tapatumu: mažų ir unikalių tautinių bendruomenių papročiai, kalbinės specifikos, išskirtiniai socialiniai santykiai (t. y. nematerialus paveldas) yra tiesiog išstumiami iš viešosios erdvės ir populiariosios kultūros. Nors analizuojant į tai nesigilinama, pati problema rodo, jog mažų ir „nežino-

⁹ Ibid.

mu“ (tai yra neturinčių galimybės save aktyviai reprezentuoti) tautinių grupių išsaugojimas bei populiarinimas yra globalus uždavinys.

Paskutinės knygos dalies straipsniai – tai tarpusavyje nesusijusios atskirų atvejų analizės. Visi jie panašesni į diskurso analizes, kuriose ieškoma atitinkamų tapatumų vaizdinių ir jų kūrimo būdų. Aptariamoms tokios temos kaip europinis religinis tapatumas, sovietiniu pagrindu kuriamas Baltarusijos tapatumas; specifinis latvių „žemdirbiškasis“ tapatumas iškrinta iš bendro knygos konteksto (kuris ir pats šiek tiek efemeriškas) ir yra savarankiškas tyrimas.

Apibendrinant: knyga nėra išsamus medijų įtakos tapatumai tyrimas – dėmesys labiau krypta į medijų turinį, t. y. kas sakoma ir koks to, kas sakoma, poveikis tapatumui, negu į tai, kokius specifinius identitetus ar jų pokyčius kuria pačių medijų radimasis. Tapatumas taip pat veikiau romantiškai siejamas su tautiniu istoriniu lietuvių tapatumu, labiau bandoma „grįžti prie šaknų“, negu apčiuopti modernių Lietuvos tapatumų susikūrimą ir unikalumą.

VALDAS BERTAŠAVIČIUS